

Л.М.ЛУЧКА

УДК 94 : 024 (477.63) «18/1915»

ОБСЛУГОВУВАННЯ ЧИТАЧІВ У БІБЛІОТЕКАХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ДОРЕВОЛЮЦІЙНОГО КАТЕРИНОСЛАВА

Висвітлено історичний розвиток бібліотек навчальних закладів краю, приділена увага процесу обслуговування читачього контингенту освітніх закладів, напрямкам, формам, та характерним рисам. Визначено місце і роль бібліотечних працівників-викладачів.

Ключові слова: бібліотеки навчальних закладів, фондові зібрання, обслуговування, читачька аудиторія, персонал.

Освещено историческое развитие библиотек учебных заведений края, уделено внимание процессу обслуживания читательского контингента в народном образовании, направлениям, формам и характерным чертам. Определено место и роль библиотечных работников-преподавателей.

Ключевые слова: библиотеки учебных заведений, фондовые собрания, обслуживание, читательская аудитория, персонал.

Historical development of educational institutions libraries of Yekaterinoslav region is shown, special attention is paid to readers' service in national education, its trends, forms and peculiar features. The place and role of librarian teachers is defined.

Key words: educational institutions' libraries, book collections, service, users, staff.

Швидкий промисловий розвиток Катеринославської губернії другої половини XIX – початку XX ст. вимагав підвищення культурно-освітнього рівня населення краю. У цьому напрямі першорядне місце відводилось бібліотечним осередкам, які збирали, зберігали та давали можливість читачам отримувати книжкові і періодичні видання Російської імперії та зарубіжних видавництв. Дослідження присвячено маловивченій темі – діяльності бібліотек навчальних закладів, що діяли в бібліотечному просторі Катеринославщини другої половини XIX – початку XX ст.

Історичний огляд діяльності бібліотек навчальних закладів допомагає створити цілісну картину культурного розвитку регіону, виявити та проаналізувати умови,

що сприяли або гальмували його, розглянути зазначені бібліотеки як структурні підрозділи освітніх установ. Губернське місто другої половини XIX – початку XX ст. потребувало підготовки кадрів у різні галузі промисловості, культури, освіти. Бібліотеки навчальних закладів допомагали підготовці грамотного молодого населення дореволюційного Катеринослава.

До мережі навчальних закладів Катеринослава входили реальні училища та гімназії, духовні, комерційні та приватні заклади. За статтю розподілялися на чоловічі та жіночі. Як структурний підрозділ навчального закладу бібліотека підпорядковувалася керівництву училища або гімназії та вирішувала всі завдання, які висував навчально-виховний процес. По-

друге, навчальні бібліотеки міста були вагомою складовою єдиної бібліотечної мережі Катеринославської губернії із загальними рисами розвитку та відмінними формами, які віддзеркалювалися в процесах комплектування, обслуговування та підготовки бібліотечних кадрів.

За читацьким призначенням бібліотека навчального закладу підрозділялася на фундаментальну (основну) та учнівську. Початкові фонди нараховували незначну кількість видань: від 100 до 300 примірників. Поповнення фондів відбувалося нерівномірно: були періоди зростання і спаду. Основу бібліотечних зібрань складала пожертвування від активних культурних діячів міста, представників народної освіти та грошові внески. Бібліотека Катеринославського комерційного училища мала право замовляти за кордоном без митного збору необхідну навчальну літературу [15, с. 14].

На початку ХХ ст. одним із значних книгосховищ Катеринославщини вважали бібліотеку Вищого гірничого училища, про що свідчать кількісні показники фундаментальної бібліотеки: 1904 р. - близько 30 тис. томів, у 1911 р. фонд сягав 70 тис. томів. У першу чергу навчальний заклад комплектував основну бібліотеку для викладачів, фонди якої містили російські та іноземні видання. Значну увагу керівництво училища приділяло передплаті періодичних видань: 1908 р. - близько 5 тис. прим. російських і зарубіжних журналів та газет; 1911 р. - фонд періодики нараховував близько 7 тис. прим. [11, с. 33; 12, с. 36; 13, с. 60-61].

До літератури, яку надавали читачеві освітніх закладів на початку ХХ ст, висувались певні вимоги: книги повинні бути змістовними та ілюстрованими, матеріал викладено чітко, зрозуміло, коротко з метою кращого засвоєння учнями предмету [9, с. 51]. Процес обслуговування читачів бібліотек навчальних закладів мав загальні та специфічні форми роботи. Література видавалась за спеціальностями, які викладали у закладі: Закон Божий, церковно-

слов'янські мови, словесність, логіка, іноземні мови, математика, фізика, хімія, історія, географія, космографія. У Катеринославському реальному училищі читацький інтерес викликала література з архітектури та будівельного мистецтва. Комерційні науки викладали за книгами, присвяченими комерційній арифметиці, комерційній географії. Значний комплекс становили мовнознавчі науки (грецька, латинська, німецька, російська, французька мови) [4, с. 99].

Із уведенням нових навчальних дисциплін освітній заклад купував нові підручники та атласи для бібліотеки. З метою вивчення грецької мови та історії Греції бібліотека Катеринославської класичної гімназії рекомендувала читачам твори Гомера, Платона, Софокла, книги історика Д.І. Іловайського. У 1915 р. під час Першої світової війни навчальний процес зазнав змін: учні не вивчали твори В.Г. Белінського, М.В. Гоголя, М.О. Добролюбова, окремі твори В.А. Жуковського, М.Ю. Лермонтова, О.С. Пушкіна. Курс світової історії було скорочено, але обов'язковим залишалось вивчення історії Росії епохи Петра Великого [7, с. 9-11].

У бібліотеках діяв суворий нагляд за змістовним наповненням фондів та правилами обслуговування читачів-учнів. Учнівські бібліотеки видавали літературу відповідно до трьох читацьких категорій: молодший, середній та старший вік. У зв'язку з цим увага приділялася фінансовим перевіркам фундаментальних та учнівських бібліотек. Створені керівництвом навчального закладу ревізійні комісії вивчали каталоги та ухвалювали рішення щодо списання книжок або передачі конкретних видань із основного фонду до учнівської бібліотеки [2, с. 79-82; 5, с. 243].

Оскільки книга впливала на розум, серце і волю учня, то педагогічні ради вважали необхідним керівництвом читанням. У звіті Катеринославського реального училища цікавим є порівняння: як аптекар видає ліки за вказівкою лікаря, так бібліотекар повинен

видавати читачам-учням літературу, тільки рекомендовану викладачем. В обов'язки бібліотекаря входило відвернення уваги молодого катеринославського читача від читання шкідливих книжок [8, с. 10-15].

Зарубіжні видання отримували учні тільки старших класів. У 1916 р. педагогічні ради навчальних закладів Катеринослава радили видавати книжки лише із бібліотек навчальних закладів, де вони вчилися. За цих умов бібліотечні осередки повинні постійно поповнювати фонди новою літературою. Читачам Катеринославської духовної семінарії було заборонено користуватися міськими бібліотеками. Книги, які вони отримували від рідних чи знайомих, перед читанням перевіряв училищний інспектор. Бібліотечна література видавалась переважно у читальний зал. Тільки успішні учні мали право користуватися книгами вдома [14, с. 8-10].

Право користування навчальними бібліотеками мали діти дворян і чиновників, міщан, віком від 8 до 22 років. Незначну кількість становили діти селян та іноземців. Кількість читачів коливалась та складала різні показники: від 182 до 511 осіб. З роками у зв'язку із збільшенням набору учнів читацька аудиторія зростала [8, с. 16]. У 60-х рр. XIX ст. Катеринославська класична гімназія через відсутність фінансів відкрила бібліотеку для сторонніх читачів з метою поповнення бібліотечного бюджету [5, с. 206].

Наприкінці XIX ст. одним із напрямків бібліотечної роботи став аналіз читання учнів. Відповідальність несли класні наставники, які виконували й обов'язки бібліотекаря, що видавав бібліотечну літературу учням своїх класів. Аналіз свідчить, що підвищений інтерес викликала література про природу і тварин, атмосферні явища. Старші класи звертались до художніх творів всесвітньо відомих російських та українських авторів (М.В. Гоголь, В.Г. Короленко, Л.М. Толстой, І.С. Тургенев) [9, с. 138].

Відмінною рисою навчально-виховного процесу Катеринославського комерційного училища і Вищого гірничого училища була

наявність класних, предметних та спеціальних бібліотек, якими користувалися читачі-учні старших класів і одержували додаткові знання з конкретної тематики. Мета зазначених бібліотек полягала у формуванні певних читацьких інтересів та сприянні їх самостійному вивченню. Підвищеним попитом у катеринославських читачів користувались історична, географічна та бібліотека природничої історії. Одним з розділів історичної бібліотеки, до якого часто звертались читачі, була «Местная история». Фонди містили книги А. Єфименка, М. Костомарова, В. Соловйова, Д. Яворницького [9, с. 224-225].

Керівництво Катеринославського комерційного училища читання історичної літератури вважало обов'язковим: кожний учень повинен прочитати та переказати одну історичну книжку за півроку. Бібліотека мала активних читачів, що прочитали усі історичні книги предметної бібліотеки. Допомогу надавали каталоги, правильно складені викладачами освітнього закладу. Відповідальність за предметні бібліотеки несли учні під керівництвом викладача [9, с. 217].

Бібліотеки навчальних закладів діяли згідно з статутом, який містив правила користування. Зокрема, статут учнівської бібліотеки Вищого гірничого училища затвердив правила своєчасного повернення видань у бібліотеку та оплату штрафів за затримання. Цікавим є факт про обов'язкове повернення бібліотечних книжок після закінчення училища [1, с. 18].

Вагоме місце в історії Катеринослава посідали бібліотеки жіночих навчальних закладів (Перша міська жіноча гімназія, Маріїнська жіноча гімназія, жіноче єпархіальне училище). Нашу увагу привернув процес обслуговування читачів названих установ, який відбувався таким чином: у понеділок літературу отримували вихованки I класу, у вівторок – II класу і т.д. Між книговидачами вводилася тижнева перерва [3, с. 55].

Залізничні бібліотеки Катеринослава початку ХХ ст. мали великий вибір дитячої літератури з географії, історії, природознавства. Крім того, бібліотеки створювали фонди спеціальної технічної літератури: залізничне будівництво, залізнична справа, креслення, телеграфія. Читачами досліджених бібліотек були діти службовців Катерининської залізниці (сторожів, машиністів, стрілочників) та жандармської залізничної поліції. Бібліотечні працівники, що виконували й обов'язки класних наставників, відповідали за домашнє читання учнів, використовуючи невеликі фонди кількістю від 30 до 50 книжок. Обслуговування здійснювалося згідно з «Правилами содержания и пользования библиотеками и читальнями» (1896 р.). Запроваджена платня (20 коп. на місяць) була невеликою, тому стати читачем та користуватися літературою вдома або у читальному залі мали право всі категорії службовців [6, с. 20-24; 16, с. 6].

У процесі бібліотечного обслуговування беруть участь читач та бібліотекар. За роботу бібліотек навчальних закладів відповідали активні культурно-освітні діячі Катеринослава, які з розумінням ставилися до бібліотечних проблем та їх позитивного вирішення, професорсько-викладацький склад навчальних закладів, помічники класних наставників. Зазначимо, що бібліотечні працівники досліджених бібліотек початку ХХ ст. відносилися до педагогічних кадрів. Серед них І.Я. Акініф'єв, викладач природничої історії та хімії, автор 23 книжок; П.Т. Окулов, викладач малювання, А.І. Леонтович, викладач історії.

В.С. Загулін, викладач аналітичної механіки Вищого гірничого училища, протягом довгого часу завідував основною бібліотекою. З перших років відкриття училища й до 1917 р. керівництво учнівською бібліотекою здійснював О.М. Терпигорев, професор, гірничий інженер, автор численних праць з історії та розвитку гірничої справи. Наприкінці ХІХ ст. завідувач учнівської бібліотеки навчального закладу

отримував 120 крб. на рік. За керівництво основною бібліотекою призначалась заробітна платня у розмірі 250 крб. на рік [10, с. 29]. Начальниця Першої міської жіночої гімназії О.І. Вальяно завідувала бібліотекою 14 років безкоштовно. Бібліотечні працівники опікувалися фондами, їх поповненням та оновленням, утриманням у належному стані, порушували питання збереження книжкових зібрань та їх відповідності читацьким запитам.

Таким чином, у Катеринославі другої половини ХІХ – початку ХХ ст. вагому роль у підвищенні рівня грамотності та поширенні освіти серед населення краю відігравали бібліотеки навчальних закладів, що були важливим складником загальнобібліотечної мережі губернії. Бібліотеки як структурні підрозділи виконували завдання, які вирішували навчальні заклади, та сприяли зростанню культурно-освітнього потенціалу Катеринослащини.

Бібліотечні осередки діяли відповідно до статутів та правил, поширювали обслуговування різних читацьких груп, використовували різноманітні форми та напрямки роботи. Значну увагу приділяли керівництву читанням молодого населення. Аналіз бібліотечної діяльності виявив історичні етапи розвитку української бібліотечної справи та розкрив внесок катеринославських бібліотечних осередків у краєзнавче бібліотекознавство. Це дало можливість краще осмислити особливості розвитку бібліотек, зокрема вивчити читання та його роль у культурно-освітньому просторі Катеринослащини другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Список використаних джерел

1. Выписки из журналов Совета Екатеринославского высшего горного училища за первую половину 1909 г. – Екатеринослав, 1909.
2. Донцов Г. В. Историческая записка о Екатеринославской гимназии, 1793-1882 / Г. В. Донцов. – Екатеринослав, 1882.
3. Екатеринославские епархиальные ведомости. – 1877. – № 1.
4. Исторический очерк Екатеринославского реального училища за 25 лет, 1875-1900. – Екатеринослав, 1901.

5. Локоть Ф. Столетие Екатеринославской классической гимназии, 1805-1905 гг.: краткий исторический очерк / Ф. Локоть. – Екатеринослав, 1908.
6. Описание двухклассного училища при станции Екатеринослав. – Екатеринослав, 1899.
7. Отчет Екатеринославского Первого реального училища за 1915-1916 уч. год. – Екатеринослав, Б.г.
8. Отчет Екатеринославского реального училища за 1887-1888 уч. год / сост. секретарь И. Мацков. – Екатеринослав, 1888.
9. Отчет о состоянии Екатеринославского коммерческого училища, 1903-1904 уч. год. – Екатеринослав, 1904.
10. Отчет о состоянии Екатеринославского реального училища за 1893-1894 уч. год / сост. секретарь Педагогического совета С. Ф. Тимощенко. – Екатеринослав, 1894.
11. Отчет о состоянии и действиях Екатеринославского высшего горного училища за 1910 г. – Екатеринослав, 1911.
12. Отчет о состоянии и действиях Екатеринославского высшего горного училища за 1905 г. – Екатеринослав, 1906.
13. Отчет о состоянии и действиях Екатеринославского высшего горного училища в 1911 г. – Екатеринослав, 1912.
14. Правила поведения для воспитанников Екатеринославской духовной семинарии. – Екатеринослав, 1896.
15. Устав Екатеринославского коммерческого училища, основанного Екатеринославским купечеством. – Екатеринослав, 1900.
16. Учреждения образовательного и религиозного характера на Екатерининской железной дороге на 1 января 1896 г.: краткое описание. – Екатеринослав, 1896.

